

ANAYASA MAHKEMESİ'NİN İPTAL KARARI DOĞRULTUSUNDA FİİLİ AYRILIK NEDENİYLE BOŞANMADA YASAL DÜZENLEME İHTİYACI

*The Need for Legal Regulation in Divorce due to de Facto Separation in
Accordance with the Annulment Decision of The Constitutional Court*

Gamze TURAN BAŞARA*

Özet

İlk defa 1988 yılında Türk Medeni Kanunu'nda düzenleme alanı bulan fiili ayrılık nedeniyle boşanma, evlilik birliğinin temelinden sarsıldığı esasına dayanmaktadır. Kanunda öngörülen koşulların gerçekleşmesi halinde evlilik birliği temelinden sarsılmış sayılır ve eşlerden birinin talebi halinde boşanmaya karar verilir. Fiili ayrılık nedeniyle boşanmanın düzenlendiği Türk Medeni Kanunu'nun 166/IV. maddesinin Anayasa Mahkemesi tarafından 22.2.2024 tarihinde iptal edilmesiyle birlikte anılan hükümde yeni bir düzenleme yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Anayasa Mahkemesi iptal kararında, hükümde öngörülen süre koşulunu, eşlerin makul bir sürede boşanma kararı elde etmelerine olanak tanıyacak şekilde düzenlemek üzere Yasama organına, kararın Resmi Gazete'de yayımlanmasından başlayarak dokuz aylık bir süre vermiştir. Bu çalışmada öncelikle Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu iptal kararı değerlendirilmiştir. Devamında fiili ayrılığa dayanan boşanmaya ilişkin karşılaştırmalı hukuktaki yasal düzenlemeler incelendikten sonra konuya ilişkin Türk hukukunda öğreti ve uygulamada ortaya çıkan meseleler üzerinde durulmuştur. Son olarak Anayasa Mahkemesi'nin kararında belirtilen iptal gerekçeleri de dikkate alınarak fiili ayrılığa dayanan boşanma hakkında yasal düzenleme önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Boşanma, fiili ayrılık, mutlak boşanma nedeni

Abstract

Divorce due to de facto separation, which was first regulated in the Turkish Civil Code in 1988, is based on the principle that the matrimonial breakdown. If the conditions stipulated in the law are fulfilled, it is accepted that the marriage matrimonially breakdown and divorce is granted upon the request of one of the spouses. With the annulment of Article 166/IV of the Turkish Civil Code, which regulates divorce due to de facto separation, by the Constitutional Court on 22.2.2024, the need to make a new arrangement in the aforementioned provision has emerged. In its annulment decision, the Constitutional Court gave a term of nine months starting from publication of the decision in the Official Gazette to the Legislator to regulate the time condition stipulated in the provision in a way to allow the spouses to obtain a divorce decision within a reasonable time. In this article, firstly the annulment decision of the Constitutional Court is evaluated. After analysing the legal regulations in comparative law regarding divorce based on de facto separation, the issues

➤ Bu makale Etik Kurul iznine tabi değildir/This article is not subject to Ethics Committee permission.

➤ Makale Geliş Tarihi/Article Received Date: 10.06.2024

➤ Yayın Kurulu Kabul Tarihi/Editorial Board Acceptance Date: 04.07.2024

* Doç. Dr., Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Ana Bilim Dalı, gamzeturan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7729-6039>.

arising in the doctrine and practice in Turkish law are discussed. Finally, taking into consideration the grounds for annulment stated in the decision of the Constitutional Court, a legal regulation on divorce based on de facto separation is proposed.

Key Words: Divorce, de facto separation, absolute divorce reason

GİRİŞ

Genel boşanma sebepleri arasında yer alan fiili ayrılık nedeniyle boşanma, Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 166/IV. maddesinde düzenlenmiştir. Fiili ayrılığa dayalı boşanmanın kanunda öngörülmesinin temel nedeni, fiilen sona ermiş olan evlilik birliğinin, hukuken devam etmesinin eşler ve toplum açısından bir faydasının kalmamasıdır. Ancak fiili ayrılık nedeniyle boşanmanın düzenlendiği hükümde yer alan koşullar, öğretilerde ve uygulamada eleştirilere konu olmuş ve son olarak 22.2.2024 tarihinde Anayasa Mahkemesi TMK'nın 166/IV. maddesinin iptaline karar vermiştir. Anılan hükümde, eşler arasında açılmış ve reddedilmiş bir boşanma davası olması, boşanma davasının reddine ilişkin kararın kesinleşmesinden itibaren geçen üç yılda ortak hayatın her ne sebeple olursa olsun yeniden kurulamamış olması halinde evlilik birliğinin temelinden sarsılmış sayılacağı ve eşlerden birinin boşanmayı talep etmesi üzerine hâkimin boşanmaya hükmedeceği düzenlenmiştir.

Eşler arasında belirli bir süredir ortak yaşamın fiilen ve iradi olarak sona erdiği bir evliliği, hukuken de sona erdirmek amacıyla ihdas edilmiş olan TMK'nın 166/IV. maddesinde öngörülen açılmış ve retle sonuçlanmış boşanma davası koşulu ve ret kararının kesinleşmesinden itibaren geçmesi gereken üç yıllık fiili ayrılık süresi, eşlerin boşanma kararı elde edebilmek için makul olmayan bir süre beklemeleri sonucunu doğurabilmektedir.

Anayasa Mahkemesi iptal kararında, TMK'nın 166/IV. maddesinde öngörülen koşulların boşanmayı önemli ölçüde güçleştirilmesinin ve hiçbir şekilde ortak hayata dönmek istemeyen tarafların makul olmayan süreler boyunca evli kalmaya zorlanmasının ailenin korunması ilkesiyle bağdaşmadığını ifade etmiştir.

Çalışma kapsamında TMK'nın iptal edilen 166/IV. maddesine ilişkin olarak karşılaştırmalı hukuktaki ilgili hükümler de incelenmek suretiyle bir yasal düzenleme önerisine yer verilmiştir. Karşılaştırmalı hukukta, eşlerin fiili olarak ayrı yaşadıkları belirli süreler dikkate alınarak evlilik birliğinin başarısızlığa uğradığı ya da evliliğin devamının beklenemez olduğu karinesi kabul edilmiştir. Alman hukukunda eşlerin üç yıldır fiilen ayrı yaşıyor olması, aksi ispat edilmez bir şekilde evliliğin başarısızlığa uğradığına karine teşkil etmektedir. İsviçre hukukunda boşanma davası açıldığı tarih itibarıyla iki yıllık ayrı yaşam, boşanma talebinin haklılığı için mutlak boşanma sebebi olarak kabul edilmiştir. Fransız hukukunda ise, boşanma başvurusu yapıldığı tarihte eşlerin en az bir yıldır ayrı yaşıyor olması halinde, evlilik birliğinin kesin bir şekilde bozulduğu kabul edilmiştir.

I. ANAYASA MAHKEMESİ'NİN İPTAL KARARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Anayasa Mahkemesi'nin 22.2.2024 tarihinde E.2023/116 numaralı dosyada¹, Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptaline karar verdiği TMK'nın 166/IV. maddesi hükmüne göre, boşanma sebeplerinden herhangi biriyle açılmış davanın reddine karar verilmesi ve bu kararın kesinleşmesinden itibaren üç yıl geçmesine rağmen her ne sebeple olursa olsun ortak hayat kurulamamışsa evlilik birliği temelinden sarsılmış sayılır ve eşlerden birinin talebi üzerinde mahkeme boşanmaya karar verir.

İptal başvurusunda, anılan hükümde öngörülen sürenin adil olmadığı, uzun süren boşanma sürecinin eşlerin evlilik dışı birliktelik yaşamalarına neden olduğu, söz konusu kuralla kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkının yanı sıra devletin aileyi koruma yükümlülüğünün ihlal edildiği belirtilerek TMK'nın 166/IV. maddesi hükmünün Anayasaya aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

Anayasa Mahkemesi değerlendirmesinde, boşanma davasının reddine ilişkin kararın kesinleşmesinden sonra ortak yaşamın kurulamaması nedeniyle evlilik birliğinin temelinden sarsıldığından söz edebilmek için üç yıl geçmesi gerektiğinin öngörülmesiyle aile kurumunun ayakta tutulması hedeflenmiş ise de, boşanmanın önemli ölçüde güçleştirilmesi ve hiçbir şekilde ortak hayata dönmek istemeyen tarafların makul olmayan süreler boyunca evli kalmaya zorlanmasının ailenin korunması ilkesiyle bağdaşmadığına işaret etmiştir.

İptale konu hüküm, boşanma kararı verilebilmesi için öncelikle herhangi bir nedenle açılmış olan boşanma davasının reddine karar verilmesi koşulunu öngörmektedir. Mahkeme boşanma davalarında yazılı yargılama usulünün uygulandığını dikkate alarak, hükümde öngörülen herhangi bir nedenle açılmış boşanma davasının reddine karar verilmesinin, çok kısa sayılmayacak bir süre sorununda gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca ortak hayatın yeniden kurulamaması nedeniyle evlilik birliğinin temelinden sarsılmış sayılabilmesi için ret kararının kesinleşmesi ve kesinleşmeden itibaren üç yıl geçmesi gerekmektedir. Ret kararına karşı ilgililerin kanun yoluna başvurmalarının mümkün olduğu dikkate alındığında kararın kesinleşmesi de uzun sürebilecektir. Mahkeme, süreci bir bütün olarak değerlendirdiğinde kanunda öngörülen şartlar altında ortak hayatın yeniden kurulamadığı hallerde makul olmayan bir süre boyunca eşlerin boşanma kararı elde etmelerine olanak tanınmadığını ifade etmiştir.

Netice itibarıyla Anayasa Mahkemesi özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkı ile aile kurumunu koruma amacı arasında makul bir denge sağlayamayan kuralın ölçülülük ilkesini, orantılılık alt ilkesi yönünden ihlal ettiği gerekçesiyle Anayasa'ya aykırı olduğuna ve iptaline karar vermiştir.

Anayasa Mahkemesi iptal kararında isabetli bir şekilde esas olanın aile kurumunun ayakta tutulması olmakla birlikte, boşanma yargılaması bir bütün olarak

¹ <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2024/56> (E. T.: 25.04.2024).

değerlendirildiğinde boşanma talebinin reddi kararının kesinleşmesinden sonraki üç yıllık bekleme süresinin Anayasa'nın 13. maddesinde öngörülen orantılılık ilkesine aykırı olduğunu kabul etmiştir.

Anayasa Mahkemesi kararında, hükümdede öngörülen süre koşulunu, eşlerin makul bir sürede boşanma kararı elde etmelerine olanak tanyacak şekilde düzenlemek üzere Yasama organına, kararın Resmi Gazete'de yayımlanmasından başlayarak dokuz aylık bir süre vermiştir. Ancak bu süre içerisinde yasal düzenleme yapılmaması, insanların istemedikleri bir evliliği kağıt üzerinde sürdürmeye zorlanması gibi olumsuz sonuçlar doğurabilecektir. Şöyle ki, Türk hukukunda boşanma sebepleri bakımından karma bir sistem benimsenmiş olup, kanunda kusur esasına dayanan boşanma sisteminin yanı sıra evlilik birliğinin temelinden sarsılması esasına dayanan boşanma sistemine yer verilmiştir. Yargıtay², TMK'nın 166/I. maddesinde doğrudan kusura yer verilmemiş olsa bile, ikinci fıkrada kusura yapılan atıftan hareketle TMK'nın 166/I. maddesine dayanılarak açılan davada boşanmaya hükmedilebilmesi için davalının az da olsa kusurlu olduğunun tespit edilmesi gerektiğini kabul etmektedir. Diğer taraftan daha fazla kusurlu olan eşin dahi dava hakkı vardır. Bu durumda az kusurlu olan davalı eşin açılan bu davaya itiraz etmesi mümkündür. Bununla birlikte az kusurlu olan eşin boşanmaya karşı çıkmasına rağmen, bu itirazın hakkın kötüye kullanılması niteliğinde olması ya da evliliğin devamında eş ve çocuklar için korunmaya değer bir yararın kalmadığının anlaşılması halinde, mahkemece itiraz reddedilerek boşanmaya hükmedilebilir.

Şu halde kusura dayalı boşanma sisteminde, fiili ayrılığın bir boşanma nedeni olarak düzenlenmemesi halinde, karşı tarafın kusurunun ispatlanmadığı ya da tam kusurlu olan tarafın açacağı evlilik birliğinin temelinden sarsılması sebebine dayanan boşanma davasında az kusurlu olan tarafın davaya itirazının mahkemece kabul edildiği durumlarda boşanma davasının ret ile sonuçlanması kaçınılmaz olacaktır.

II. KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA FİİLİ AYRILIĞA DAYANAN BOŞANMA

Karşılaştırmalı hukukta kusur esasına dayanan boşanma büyük ölçüde terk edilmiş ve bunun yerini evliliğin başarısızlığa uğraması ya da evliliğin devamının beklenemez olması ilkesi almıştır. Buna göre, eşlerin fiili olarak ayrı yaşadıkları belirli süreler dikkate alınarak evlilik birliğinin başarısızlığa uğradığı ya da evliliğin devamının beklenemez olduğu karinesi kabul edilmiştir. Alman hukukunda karinenin uygulanabilmesi bakımından eşlerin boşanma konusunda anlaşmaları halinde bir yıllık, anlaşamamaları halinde üç yıllık ayrı yaşama süresinin geçmiş olması gerekmektedir. İsviçre hukukunda boşanma davası açıldığı tarih itibarıyla iki yıllık ayrı yaşama, boşanma talebinin haklılığı için mutlak boşanma sebebi olarak

² YHGK. 4.7.2018 T., 2-1939 E., 1296 K.; YHGK. 4.4.2019 T., 1935 E., 410 K.; Y. 2. HD. 16.1.2017 T., 21315 E., 346 K.; Y. 2. HD. 15.2.2016 T., 1826 E., 2489 K.

öngörülmüştür. Fransız hukukunda ise, boşanma başvurusu yapıldığı tarihte eşlerin en az bir yıldır ayrı yaşıyor olması halinde, evlilik birliğinin kesin bir şekilde bozulduğu kabul edilmiştir³.

A. ALMAN HUKUKUNDA FİİLİ AYRILIĞA DAYANAN BOŞANMA

Boşanma sebeplerini kusur ilkesinden arındıran Alman hukukunda belirli bir süre fiili ayrı yaşama, boşanma sebebinin varlığını ortaya koyan bir olgu olarak kabul edilmiş ve her iki eş boşanmayı kabul etmese bile eşlerden birinin talebi halinde boşanmaya hükmedilmesinden başka bir yol bırakılmamış ve böylece fiili ayrılık mutlak boşanma sebebi olarak kabul edilmiştir. Özel hayatın gizliliğine saygı ilkesine uygun olarak diğer eşe herhangi bir isnatta bulunmaksızın ve çekişmeyi şiddetlendirmeksizin boşanmayı öngörmenin yolu, objektif olgulara dayanmaktadır ki, bu anlamda en elverişli sebep fiili ayrı yaşama olgusudur.

Alman hukukunda boşanma sebepleri bakımından kusur ilkesi tümüyle terk edilmiş, yerini “*evliliğin başarısızlığa uğraması*” ilkesi almıştır (AMK § 1565). Alman Medeni Kanunu’nda (AMK) evliliğin başarısızlığa uğraması adı altında tek bir genel boşanma sebebi kabul edilmiş ve başarısızlığın ortaya konulmasında karine olarak ayrı yaşama süreleri öngörülmüştür⁴. Eşlerin ayrı yaşama süresi uzadıkça, evliliğin başarısızlığa uğradığı karinesi güçlenmektedir. Karinelerin uygulanabilmesi bakımından eşlerin boşanma konusunda anlaşmaları halinde bir yıllık, anlaşamamaları halinde üç yıllık ayrı yaşama süresinin geçmiş olması gerekmektedir.

“Evliliğin Başarısızlığa Uğraması” kenar başlıklı AMK § 1565’e göre, “*Bir evliliğin başarısızlığa uğraması durumunda boşanma kararı verilebilir. Ortak yaşamın devam etmemesi ya da devamının taraflardan beklenemeyecek olması halinde evlilik birliği başarısızlığa uğramıştır. Diğer eşin şahsından kaynaklanan bir sebep, boşanmayı talep eden eş için evliliğin devamını tahammül edilemez kılıyor ise, davanın talebi üzerine henüz bir yıl ayrı yaşamış olma koşulu gerçekleşmemiş olsa dahi boşanmaya hükmedilebilir.*”

³ Avrupa’da ortaya çıkan özel hukuku uyumlaştırma çalışmaları kapsamında aile hukuku alanında kapsamlı bir karşılaştırmalı hukuk araştırması yapmak üzere The Commission on European Family Law (CEFL) kurulmuştur. CEFL tarafından Avrupa Birliği Aile Hukuku alanında yapılacak uyumlaştırma çalışmasında temel alınabilecek Avrupa Aile Hukuku Prensipleri hazırlanmıştır. Avrupa Aile Hukuku Prensipleri m. 1:8’de fiili ayrılığa dayanan boşanma düzenlenmiştir. Buna göre, “*Eşler bir yıldır fiilen ayrı yaşıyorsa, eşlerden biri istemese de boşanmaya hükmedilir.*” Anılan hükmün devamında m.1:9’da davacı bakımından evliliğin devamında olağanüstü zorluk söz konusuysa bir yıllık ayrı yaşama koşulu gerçekleşmemiş olsa da boşanmaya hükmedilebileceği belirtilmiştir (Avrupa Aile Hukuku Prensiplerinde fiili ayrılığa dayanan boşanma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eda Şahin Şengül, *Fiili Ayrılık Nedeniyle Boşanma (TMK m. 166/IV)*, (On İki Levha 2022), 30 vd.).

⁴ Robert Erdrich, *Praxishandbuch Familienrecht*, (Hrsg. Norbert Kleffmann, Harald Scholz), (40. Auflage, C.H.Beck 2021), Teil F. (Ehescheidung und Eheaufhebung), N. 2; Albrecht Weber, *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch (MüKoBGB)*, (Hrsg. Franz Jürgen Säcker, Roland Rixecker, Hartmut Oetker, Bettina Limperg), (8. Auflage, C.H.Beck 2019), § 1564, N. 15.

Anılan düzenlemeden de anlaşıldığı üzere, bir yıllık ayrılık süresi dolmadan önce boşanma kuralı olarak mümkün olmamakla birlikte, istisnai olarak karşı tarafın davranışları, boşanmayı talep eden taraf için evliliğin devamını tahammül edilemez hale getiriyor ise bir yıl ayrı yaşamış olma koşulu gerçekleşmeden boşanmaya hükmedilebilir. Bu durumda karşı tarafın evliliğin devamını tahammül edilemez hale getirdiğini iddia eden bunu ispat etmelidir.

Ayrı yaşamaya dayanan boşanma “Evliliğin Başarısızlığa Uğraması Hakkında Karine” başlıklı AMK § 1566’da düzenlenmiştir. Anlaşmalı boşanmanın düzenlendiği AMK § 1566/I’e göre, “Eşlerin bir yıldır ayrı yaşamaları ve her iki eşin boşanmayı birlikte talep etmesi ya da davalı eşin boşanmayı kabul etmesi durumu, evlilik birliğinin başarısızlığa uğradığı hakkında kesin karine teşkil eder.” Anılan hüküm kapsamında evliliğin başarısızlığa uğradığı karinesinin işlerlik kazanabilmesi için bir yıldır ayrı yaşama koşulu ile eşlerin boşanma konusunda anlaşmış olmaları koşulunun birlikte gerçekleşmiş olması gerekmektedir⁵.

Alman hukukunda eşlerin üç yıldır ayrı yaşıyor olması, yine aksi ispat edilmez bir şekilde evliliğin başarısızlığa uğradığına karine teşkil eder ve boşanma konusunda anlaşma aranmaksızın eşlerden birinin boşanma talep etmesi halinde hâkim boşanmaya karar verir (AMK § 1566/II)⁶. Üç yıl ayrı yaşama koşulu gerçekleştikten sonra açılan boşanma davasında evliliğin başarısızlığa uğrayıp uğramadığı araştırılmaz, zira üç yıl kadar uzun bir süredir ayrı yaşayan eşler bakımından evliliğin başarısızlığa uğradığı, aksi ispat edilmez şekilde varsayılmaktadır. Mahkemenin değerlendireceği husus, üç yıllık ayrı yaşama süresinin gerçekleşip gerçekleşmediğidir⁷.

Anılan hüküm kapsamında açılan boşanma davasında davacının, davalının ayrı yaşamaya sebebiyet veren kusurlu davranışını ortaya koymak zorunda olmaksızın sadece üç yıllık ayrı yaşama koşulunu ispat etmesi yeterli olacağından, eşlerin özel alanı ihlal edilmeksizin evliliğin başarısızlığa uğradığı tespit edilerek boşanmaya hükmedilebilecektir⁸.

Üç yıllık süre dava açıldığı tarihte tamamlanmamış olmakla birlikte, yargılamada tahkikat aşamasına kadar tamamlanırsa, kanuni karine geçerli olur ve boşanmaya karar verilir. Uygulamada eşlerden biri boşanmak istemediğinde ya da açılan boşanma davasına itiraz ettiğinde, davacın üç yıllık ayrı yaşama süresini bekleyerek boşanma yoluna başvurduğu ifade edilmektedir⁹.

⁵ Ralph Neumann, *BeckOK BGB (Hrsg. Wolfgang Hau/Roman Poseck)*, (57. Auflage, C. H. Beck 2021), BGB §. 1566, N. 1; Erdrich (n 4) Teil F., N. 23.

⁶ Neumann (n 5) BGB § 1566, N. 11; Erdrich (n 4) Teil F., N. 33.

⁷ Neumann (n 5) BGB § 1566, N. 13; Erdrich (n 4) Teil F., N. 33.

⁸ Weber (n 4) BGB § 1566, N. 37; Neumann (n 5) BGB § 1566, N. 13; Erdrich, (n 4) Teil F., N. 12.

⁹ Weber (n 4) BGB § 1566, N. 33; Erdrich (n 4) Teil F., N. 30; Haluk Burcuoğlu, “Alman Hukukunda Yeni Boşanma Sistemi ve Bu Sistem Işığında Türk Boşanma Hukukuna İlişkin Bazı Öneriler”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, (2011)48(1-4), 123.

Kanun koyucu § 1565 ve § 1566’da ayrı yaşamaya dayanan boşanmayı düzenledikten sonra § 1567’de ayrı yaşama kavramını tanımlamıştır. Buna göre, eşler, aralarında ortak bir ev yaşamı olmayacak şekilde ayrı yaşıyor ve eşlerden biri ortak yaşamı reddederek evlilik birliğini kurmamaya yönelik iradesini açıkça ortaya koyuyorsa, eşlerin ayrı yaşadığı kabul edilir. Eşlerin aynı konut içerisinde ayrı ayrı yaşamaları halinde de ortak yaşam sona ermiş sayılır. Anılan hükümde üç halde ayrı yaşamadan söz edileceği ifade edilmiştir. Bunlar, eşlerin farklı konutlarda yaşamaya başlaması, eşlerin ortak konutta yaşam alanlarını evlilik birliğinden söz edilemeyecek şekilde ayırmaları ve evlenmeden itibaren ortak yaşamın hiç kurulmamasıdır¹⁰.

Eşlerin ayrı yaşama iradesi olmaksızın zorunlu sebeplerle ayrı yaşamaları, AMK § 1567 kapsamında değerlendirilemez. Örneğin, sağlık ya da iş nedeniyle zorunlu olarak ortak yaşama ara verilmesi ayrı yaşama anlamına gelmez¹¹.

Burada fiili ayrılık süresinin kesintisiz olması beklenir. Ancak AMK § 1567’nin ikinci fıkrasında eşlerin barışma ihtimalini değerlendirmek üzere kısa süreli bir araya gelmelerinin, § 1566’da düzenlenen süreleri kesmeyeceği veya durdurmayaacağı ifade edilmiştir. Anılan hüküm sayesinde eşler, ayrı yaşama süresinin kesileceği ya da duracağı endişesi olmaksızın barışma girişiminde bulunabileceklerdir¹².

Alman Medeni Kanunu § 1567/II’de belirtilen “kısa süre”nin ne kadar olduğunu tespit etmek her zaman kolay olmayacaktır. Özellikle ortak yaşamın kısa sürdüğü durumlarda, eşlerin barışma girişimi için ne kadar süreyle bir araya gelmelerinin ayrı yaşama süresini kesmeyeceğini ya da durdurmayaacağını tespit etmek güçleşmektedir. Burada AMK § 1566/I kapsamında bir yıllık ayrılık süresi sonunda boşanma talep edilecekse kısa süreli bir araya gelmenin üç ayı geçmemesi gerektiği belirtilmektedir. Bununla birlikte AMK § 1566/II kapsamında üç yıllık ayrılık süresi sonunda boşanma talep edilecekse kısa süreli bir araya gelme üç aydan fazla olabilir¹³.

Alman hukukunda eşlerin üç yıldır fiilen ayrı yaşıyor olması, aksi ispat edilmez bir şekilde evliliğin başarısızlığa uğradığına karine teşkil etmekle birlikte, Kanun’da üç yıllık fiili ayrılık gerçekleşmiş olsa bile, iki halde boşanma talebinin reddedilebileceği öngörülmüştür. “İstisnai Haller” başlıklı AMK § 1568’de iki boşanma engeline yer verilmiştir:

- Başarısızlığa uğramış olmasına rağmen, evliliğin devam etmesi, evlilikten olma ergin olmayan çocukların menfaati gereği, özel sebeplerden dolayı istisnai olarak

¹⁰ Şahin Şengül (n 3) 41; Andreas Kappler, *Familienrecht (Scheidung, Unterhalt, Verfahren) Kommentar* (Hrsg. Kurt H. Johannsen, Dieter Henrich, Christoph Althammer) (7. Auflage, C.H.Beck 2020), BGB § 1567, N. 4, 7; Weber (n 4) BGB § 1567, N. 4; Erdrich (n 4) Teil F., N. 3.

¹¹ Erdrich (n 4) Teil F., N. 3; Weber (n 4) BGB § 1567, N. 13; Şahin Şengül (n 3) 44; Burcuoğlu (n 9) 123.

¹² Kappler (n 10) BGB § 1567, N. 35; Neumann (n 5) BGB § 1567, N. 8; Weber (n 4) BGB § 1567, N. 6; Şahin Şengül (n 3) 45.

¹³ Neumann (n 5) BGB § 1567, N. 10; Kappler (n 10) BGB § 1567, N. 33-34; Şahin Şengül (n 3) 45.

zorunlu ise, bu zorunluluk devam ettiği sürece evlilik korunabilir. Böyle bir durumun mevcut olup olmadığını hâkim re'sen araştırır ve eşler boşanma konusunda anlaşmış olsalar dahi, bu durumun varlığı boşanmayı engeller.

- Başarısızlığa uğramış olmasına rağmen, boşanmaya itiraz eden davalı için, boşanma olağanüstü sebeplerden dolayı büyük bir güçlük yaratıyorsa, davacı eşin de menfaatleri göz önünde tutularak, istisnai olarak boşanma talebi reddedilebilir.

Alman hukukunda çocuğun yararı için evliliğin ayakta tutulması yoluna çok istisnai olarak başvurulmaktadır¹⁴. Eşler bakımından davalının karşılaşacağı güçlükler ise, finansal güçlükler dışında kalan olağanüstü manevi sebepler kabul edilmektedir. Boşanmaya bağlı olarak psikolojik sorunlar yaşaması ve intihar etme riskinin olması davalının yaşayacağı manevi güçlüğü örnek verilmektedir.

B. İSVİÇRE HUKUKUNDA FİİLİ AYRILIĞA DAYANAN BOŞANMA

İsviçre boşanma sisteminde 2000 yılında yürürlüğe giren değişiklikle birlikte, boşanmada evliliğin devamının beklenemez olması ilkesi esas alınmış ve kusur ilkesi büyük ölçüde terk edilmiştir¹⁵. İsviçre hukukunda, eşlerin boşanma konusunda anlaşmaya varmış olmaları halinde (anlaşmalı boşanma, İMK m. 111) veya taraflardan birinin boşanma iradesinin belirli bir süre fiili ayrı yaşama (İMK m. 114) ya da evliliğin devamının beklenemez olması (İMK m. 115) gibi bir objektif olguya dayanması halinde boşanmaya karar verilir.

Fiili ayrılığa dayanan boşanmanın düzenlendiği İsviçre Medeni Kanunu'nun (İMK) 114. maddesine göre, "*Eşlerden her biri, boşanma davası açıldığı tarihte ya da boşanma davasının çekişmeli boşanmaya dönüştürüldüğü tarih itibarıyla en az iki yıldır¹⁶ ayrı yaşıyor olmaları koşuluyla boşanmayı talep edebilir.*" İsviçre Hukukunda fiili ayrılık mutlak boşanma sebebi olarak düzenlenmiştir. Burada ayrı yaşamanın bir mahkeme kararına dayanması gerekmez, eşlerin fiili olarak ayrı yaşıyor olmaları yeterlidir. İki yıllık ayrı yaşama süresi, eşlerin bir araya gelme denemesiyle kesintiye uğramış, ancak bu kesinti çok kısa sürmüş ise, sürenin kesilmediği kabul edilmektedir.

İsviçre hukukundaki düzenlemeye göre, iki yıllık ayrı yaşama süresinin geçmiş olması, evlilik birliğinin devamının beklenemez olduğu yönünde bir karine oluştururken, eğer iki yıllık ayrı yaşama süresi tamamlanmamış ise bu defa evliliğin devamının beklenemez olduğunun ispatına dayanan boşanma nedeni kabul edilmiştir. İMK'nın 115. maddesine göre, "*Eşlerden her biri, kendisine yüklenemeyen önemli sebeplerden ötürü evliliğin devamının beklenemez hale geldiğini ispat ederek, iki*

¹⁴ Erdrich (n 4) Teil F., N. 39.

¹⁵ Ingeborg Schwenzer/Tomie Keller, "Recent Developments in Swiss Family Law", Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülten, (2015)35(1), 8.

¹⁶ Ayrı yaşama süresi olarak eskiden dört yıllık bir süre öngörülmüşken, 2004 yılında yapılan bir değişiklikte bu süre iki yıla indirilmiştir.

yıllık ayrı yaşam koşulu gerçekleşmemiş olsa dahi boşanma talep edebilir.” Şiddet oluşturan davranışlar, zina gibi hallerde evliliğin devamının beklenemez olduğu kabul edilmektedir¹⁷. İMK'nın 115. maddesinde düzenlenen nisbi boşanma nedeni, istisnai nitelikte olup, ancak Kanun'un 114. maddesine başvurulmadığı durumlarda uygulama alanı bulur¹⁸.

İsviçre Medeni Kanunu'nda değişiklikten önce, sarsılma kavramıyla davacı eşin belirsiz süre boyunca evlilik birliğini sürdürmesinin beklenemez olması aranırken, bugün kullanılan beklenemezlik kavramıyla yasada öngörülen fiili ayrılık süresini tamamlamanın beklenemez olması yeterli görülmektedir. Böylece fiili ayrılık süresinin dolmasını bekleyemeyecek kadar önemli bir sebebin varlığı halinde boşanma hakkı tanınmıştır.

İsviçre boşanma hukukunda ayrı yaşamaya dayanan boşanmayı düzenleyen hükümün amacı, boşanma nedenlerinin yol açtığı tartışmalara son vererek boşanmayı objektif ve denetlenebilir bir kritere dayandırmaktır¹⁹. Buna göre, eşler boşanma konusunda anlaşmamış olsa bile, boşanma davasının açıldığı ya da davanın çekişmeli boşanmaya dönüştüğü tarihte en az iki yıldır ayrı yaşıyorlarsa eşlerden biri boşanma talebinde bulunabilir. Anılan hüküm kapsamında ayrı yaşamaya dayanan boşanmada davacının ayrı yaşamayı ve iki yıllık sürenin tamamlandığını ispat etmesi gerekir. Burada iki yıllık ayrı yaşama koşulu her türlü delille ispat edilebilir.

Fiili ayrılığa dayanan boşanma da, anlaşmalı boşanma gibi, evliliğin devamının beklenemez olduğu esasına dayanmaktadır²⁰. Başka bir ifadeyle, boşanma davasının açıldığı tarihte eşlerin iki yıldır ayrı yaşıyor olmasının, evliliğin devamının beklenmez olduğuna dair kesin karine teşkil ettiği kabul edilmektedir²¹. Mutlak boşanma nedeni olarak kabul edilen ayrı yaşamaya dayanan boşanmanın kanunda öngörülen koşulları gerçekleştirdiği takdirde hâkim boşanmaya hükmetmek durumundadır.

Kanunda öngörülen iki yıllık fiili ayrılık süresi emredici nitelikte olup sürenin

¹⁷ İsviçre Federal Mahkemesi konuya ilişkin bir kararında, eşlerden birinin karşı tarafı aldatarak, gerçekten evlenme iradesi yokken, sırf yabancılar polisi nezdinde bir takım avantajlar elde etmek amacıyla evlenmiş ise, diğer tarafın bu durumu öğrenmiş olması halinde, evliliğin devamının onun için çekilmez hale geldiğini kabul etmiştir (BGE 127 III 347). Başka bir kararda, eşlerden birinin diğerini sürekli olarak sistematik bir şekilde takip etmesi halinde, evliliğin devamının çekilmez hale geldiği kabul edilmiştir (5C.41/2001).

¹⁸ Daniel Steck, “Die Praxisentwicklung zu den Scheidungsgründen”, Die Praxis des Familienrechts, (2003) 2, 207.

¹⁹ Roland Fankhauser, *Familienkommentar (FamKomm) Scheidung, Band I: ZGB*, (Hrsg. Ingeborg Schwenger, Roland Fankhauser), (3. Auflage, Stämpfli 2017), 52.

²⁰ Thomas Sutter/Dieter Freiburghaus, *Kommentar zum neuen Scheidungsrecht*, (Schulthess 1999), 90; Heinz Hausheer, “Yeni İsviçre Boşanma Hukuku'nun Önemli Yenilikleri”, İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu'nun Alınışının 80. Yılı, (Çev. Ali Çivi, Denise Unkan), (2007), 33.

²¹ Hausheer (n 20) 33; Alexandra Jungo, *CHK - Handkommentar zum Schweizer Privatrecht, Personen- und Familienrecht - Partnerschaftsgesetz Art. 1-456 ZGB - PartG*, (Hrsg. Peter Breitschmid, Alexandra Jungo), (Schulthess 2016), 387; Fankhauser (n 19) 52.

uzatılması ya da kısaltılması mümkün değildir²². İMK'nın 114. maddesi kapsamında boşanma talep edilebilmesi için davanın açıldığı tarihte iki yıllık sürenin tamamlanmış olması gerekir. Bu sürenin dava devam ederken ya da boşanma kararı verildiği tarihte tamamlanması, boşanmaya karar vermek için yeterli değildir²³. Tarafların açtığı anlaşmalı boşanma davası, çekişmeliye dönmüşse, İMK'nın 114. maddesi gereğince, iki yıllık sürenin, anlaşmalı boşanma davasının açıldığı tarihte değil, davanın çekişmeliye dönüştüğü tarihte dolmuş olması beklenir.

İsviçre Medeni Kanunu'nda fiili ayrılığa dayanan boşanmaya yer verilmiş olmakla birlikte ayrı yaşama kanunda tanımlanmış değildir. İsviçre Federal Mahkemesi İMK'nın 114. maddesine dayanılarak açılan boşanma davasında eşlerin ayrı yaşamasından ne anlaşılması gerektiğini ayrıntılı olarak açıklamıştır²⁴. Söz konusu davada eşler iki yıldan fazla süredir ayrı evlerde yaşamaktadır, ancak bu süre içerisinde kocası eşinin evinin anahtarını kullanmaya devam etmiş ve eşler birbiriyle yakın temas halinde olmuşlardır. Federal Mahkeme, kanun koyucunun ayrı yaşama kavramına sınırlı bir çerçeve çizmediğine dikkat çekerek, her evliliğin kendine özgü koşulları kapsamında ortak yaşamın devam edip etmediğine karar verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mahkeme, ancak eşlerin başlangıçtaki ortak yaşam fikirlerine uygun düşecek şekilde yaşamlarını tekrar düzenlemeleri halinde ortak yaşamın yeniden kurulmuş kabul edilebileceği görüşündedir. Söz konusu davada, davalı ayrı konutlarda birlikte yaşamın devam ettiğini iddia etmiştir. Mahkeme ise, ancak davacının da aynı görüşte olması halinde bu iddianın kabul edilebileceğini belirtmiştir. Federal Mahkeme'ye göre, eşler ayrı yaşamaya başlamadan önce ortak konutu paylaşmanın onlar için ortak yaşamın temel unsurunu oluşturduğu dikkate alındığında, ancak ikisinin de aynı apartman dairesinde birlikte yaşamaları halinde ayrı yaşamının sona erdiğinden söz edilebilir. Dolayısıyla Federal Mahkeme, kocanın eşinin evinin anahtarına sahip olmasını ve iki yıldan daha fazla süredir devam eden ayrılık süresince eşlerin yakın temas halinde olmalarını, eşler arasında ortak yaşamın yeniden kurulduğunun kabulü için yeterli bulmamış ve ayrı yaşamaya dayanan boşanma kararının yerinde olduğuna hükmetmiştir²⁵.

Öğretilen ayrı yaşamdan söz edilebilmesi için objektif ve sübjektif iki unsurun gerçekleşmesi gerektiği ifade edilmektedir. Objektif unsur, eşlerin fiziksel, zihinsel, duygusal ve ekonomik anlamda birlikte yaşama son vermiş olmasıdır. Sübjektif unsur, eşlerden en azından birinin evliliği sona erdirmek amacıyla ortak yaşam kurmak istememesi şeklinde açıklanmaktadır²⁶. Fiili ayrılığın varlığından söz edilebilmesi için, hâkimin ayrı yaşamaya karar vermesine ihtiyaç yoktur. Burada esas

²² Jungo (n 21) 388.

²³ Sutter/Freiburghaus (n 20) 95; Şahin Şengül (n 3) 55.

²⁴ BGE 5A_242/2015.

²⁵ Karar hakkında ayrıntılı açıklama için bkz. Şahin Şengül (n 3) 56.

²⁶ Jungo (n 21) 387; Fankhauser (n 19) 55; Ivo Schwander, *ZGB Kommentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch*, (Hrsg. Jolanta Kren Kostinewicz, Stephan Wolf, Marc Amstutz, Roland Fankhauser), (3. überarbeitete Auflage, Orell Füssli 2016), 271.

olan eşlerin herhangi bir zorunluluk olmaksızın ayrı yaşama arzusunda olmalarıdır. Eşlerin iş, eğitim, sağlık gibi zorunlu nedenlerle ayrı yaşıyor olmaları, İMK'nın 114. maddesi anlamında boşanmaya neden olacak ayrı yaşama olarak nitelendirilemez²⁷.

Kanunda öngörülen iki yıllık ayrılık süresinin kesintisiz olarak devam etmesi gerekir. Eşler ayrı yaşamaya başladıktan sonra ortak yaşam kurma iradesiyle tekrar bir araya gelirlirse süre kesilir²⁸. Ancak eşler barışma ihtimalini değerlendirmek üzere kısa süreli olarak bir araya gelirse iki yıllık süre kesilmiş olmaz. Burada ne kadarlık bir süreyle bir araya gelmenin kısa süre sayılacağıının her olayın özelliklerine göre değerlendirilmesi gerekse de, genellikle üç ya da dört aydan fazla olmaması gerektiği ifade edilmektedir²⁹.

C. FRANSIZ HUKUKUNDA FİİLİ AYRILIĞA DAYANAN BOŞANMA

Kusur esasına dayanan boşanma sebebinin yanında kusurdan bağımsız boşanma sebeplerine de yer verilen Fransız Medeni Kanunu'nun (FMK) 229. maddesinde dört farklı boşanma sebebi düzenlenmiştir. Bunlar; anlaşmalı boşanma (tam anlaşmalı), her iki tarafın kabulüne dayanan boşanma (yarı çekişmeli)³⁰, evlilik birliğinin kesin olarak bozulmasına dayanan boşanma ve kusura dayanan boşanmadır³¹.

Fransız Medeni Kanunu'nun 237. maddesinde düzenlenen “evlilik birliğinin kesin bir şekilde bozulması” sebebine dayanan boşanma, bir yıllık³² fiili ayrı yaşama olgusuna dayanan objektif bir boşanma sebebidir³³. Başka bir ifadeyle, söz konusu boşanma sebebine dayanan davacının, evlilik birliğinin kesin olarak bozulduğunun ispatı için ayrılık dışında bir delil sunması gerekmektedir. Zira fiili ayrılık, evlilik birliğinin kesin bir şekilde bozulduğuna ilişkin aksi ispat edilemeyen bir karine olarak kabul edilmiştir³⁴.

²⁷ Fankhauser (n 19) 56-57; Jungo (n 21) 387; Sutter/Freiburghaus (n 20) 92; Schwander (n 26) 271.

²⁸ Jungo (n 21) 388; Fankhauser (n 19) 58; Sutter/Freiburghaus (n 20) 94; Schwander (n 26) 272.

²⁹ Sutter/Freiburghaus (n 20) 94; Jungo (n 21) 388. Fankhauser, bu sürenin bir ilâ üç ay arasında uygulanması gerektiğini ifade etmektedir (Fankhauser (n 19) 58).

³⁰ Taraflar boşanma hususunda anlaşmış olmakla birlikte, boşanmanın sonuçlarında anlaşmaya varamadıkları için tam anlaşmalı boşanma yoluna başvuramamaları hali için öngörülen bir yoldur.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Katharina Kaesling, *Nacheheliche Verantwortung in Frankreich und Deutschland: Eine rechtsvergleichende Untersuchung zu Grund und Grenzen zeitgemäßen Unterhalts*, (Stämpfli 2017), 28 vd.; Dieter Fülleman, *Verschulden und Zerrüttung in rechtsvergleichender Sicht*, (Stämpfli 1982), 80 vd.

³² 01.01.2021 tarihinde yürürlüğe giren değişiklikle birlikte fiili ayrı yaşam süresi iki yıldan bir yıla indirilmiştir. Bkz. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGIARTI000038262580/2019-03-25#LEGIARTI000038262580>, E.T.: 18.05.2024.

³³ Özge Yücel, *Boşanma Hukukunda Kusur İlkesinden Kusurdan Bağımsızlığa Geçiş*, (Seçkin 2023), 356; Frédérique Ferrand, “Die französische Scheidungsreform (Gesetz Nr. 2004-439 vom 26. Mai 2004 relative au divorce)”, *Perspektiven des Familienrechts Festschrift für Dieter Schwab zum 70. Geburtstag*, (Gieseking 2005), 1321.

³⁴ Kaesling (n 31) 29; Yücel (n 33) 187.

Fransız Medeni Kanunu'nun 238/I. maddesine göre, boşanma talebinin yapıldığı tarihte eşler bir yıldır ayrı yaşıyorlarsa, evlilik birliği, ortak yaşama son verilmesi nedeniyle kesin bir şekilde bozulmuş sayılır. Burada evlilik birliğinin kesin olarak bozulduğunun kabulü için, ayrı yaşamının iradi olup olmamasının, tek tarafın veya her iki tarafın iradesine dayanıp dayanmamasının herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, evlilik birliğinin kesin bir şekilde bozulması sebebine dayanan boşanma talebi başka bir sebebe dayanan boşanma talebiyle birlikte ileri sürülmüş ise, bir yıllık ayrı yaşama süresi aranmaksızın evlilik birliğinin kesin olarak bozulması sebebiyle boşanmaya karar verilir (FMK m. 238/III).

III. TÜRK HUKUKUNDA FİİLİ AYRILIĞA DAYANAN BOŞANMA

Fiili ayrılığa dayanan boşanma, hukukumuzda ilk defa 1988 tarihinde 3444 sayılı Kanun'la yapılan değişiklikle yasal düzenlemeye konu olmuştur. Fiilen sona ermiş bir evliliğin hukuken sürdürülmesinin eşler ve varsa ortak çocuk bakımından bir yararının olmayacağını dikkate alan kanun koyucu fiilen ayrı yaşamayı boşanma nedeni olarak düzenlemiştir.

Evlilik birliğinin sarsılması kenar başlıklı TMK'nın 166. maddesinde evlilik birliğinin temelinden sarsılması esasına dayanan üç boşanma nedenine yer verilmiştir. Anılan hükmün birinci fıkrasında evlilik birliğinin temelinden sarsılması nedeniyle boşanma, üçüncü fıkrasında anlaşmalı boşanma, dördüncü fıkrasında fiili ayrılık nedeniyle boşanma düzenlenmiştir. TMK'nın 166. maddesinin birinci fıkrasına dayanan boşanmada evlilik birliğinin temelinden sarsıldığı ve ortak hayatın devamının beklenemez hale geldiğinin ispat edilmesi aranırken, üçüncü ve dördüncü fıkrasına dayanan boşanmada, kanunda öngörülen koşulların gerçekleştiği ispat edildiğinde evlilik birliğinin temelinden sarsıldığı ve ortak hayatın devamının çekilmez hale geldiği kabul edileceğinden ayrıca bu hususun ispatına ihtiyaç bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, anlaşmalı boşanma ve fiili ayrılık nedeniyle boşanmada hâkime takdir yetkisi tanınmamıştır. O nedenle TMK'nın 166/IV. maddesine dayanılarak açılmış olan boşanma davasında kanunda öngörülen koşullar gerçekleşmişse, hâkim, ortak hayatın devamının çekilmez hale gelip gelmediğini araştırmaksızın boşanmaya hükmeder. Bu yönüyle fiili ayrılığın mutlak boşanma nedeni olduğu kabul edilmektedir³⁵.

Türk Medeni Kanunu'nun 166/IV. maddesinde fiili ayrılık boşanmaya hükmetmek için yeterli görülmemiş, bunun yanı sıra daha önce herhangi bir nedenle açılıp reddedilmiş bir boşanma davasının olması ve bu ret kararının kesinleşmesinden itibaren geçen üç yıllık süre içerisinde her ne sebeple olursa olsun ortak hayatın yeniden kurulamamış olması koşulları öngörülmüştür.

³⁵ Bilge Öztan, *Aile Hukuku* (6. Bası, Turhan 2015), 644; Turgut Akıntürk/Derya Ateş, *Türk Medeni Hukuku, Aile Hukuku*, (23. Bası, Beta 2021), 243; Mustafa Ünlütepe, *Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Sebebine Dayalı Boşanma (TMK m. 166/I-II)*, (Seçkin 2019), 61-62; Şahin Şengül (n 3), 170; Hüseyin Hatemi, *Aile Hukuku*, (8. Bası, On İki Levha 2020), 121; Ömer Uğur Gençcan, *Boşanma Hukuku*, (11. Bası Yetkin 2022), 1055.

Ortak hayatın kurulmasından anlaşılması gereken, eşlerin evlilik birliğinden doğan hak ve yükümlülüklerini yerine getirmek üzere bir arada yaşamalarıdır³⁶. O halde eşlerin üç yıllık süre içerisinde ortak yaşam sürmek amaç ve niyeti olmaksızın, hastalık, çocukların ihtiyaçlarının karşılanması gibi zorunlu sebeplerle ya da bayram, kutlama gibi özel günlerde bir araya gelmeleri, ortak hayatın kurulduğu anlamına gelmez³⁷. Bununla birlikte kısa süreli de olsa, eşler aynı evde karı koca olarak yaşamak için bir araya gelmişlerse, fiili ayrılık nedeniyle boşanma davası açılmaz³⁸. Aynı konutu paylaşmalarına rağmen, ayrı odalarda kalan, evlilik birliğini devam ettirme niyeti bulunmayan eşler de fiilen ayrı yaşıyor kabul edilir³⁹.

A. KONUYA İLİŞKİN OLARAK ÖĞRETİ VE UYGULAMADA ORTAYA ÇIKAN MESELELER

1. Fiili Ayrılık Nedeniyle Boşanma Davası Açılabilmesi İçin Öngörülen Dayanak Dava Koşulu

Fiili ayrılık nedenine dayanan boşanma davasının kanunda öngörülen koşullarından ilki daha önce açılmış ve reddedilmiş boşanma davasıdır. Öğretide bu koşul eleştirilmekte ve çok uzun yıllardır fiilen ayrı yaşayan eşler, fiili ayrılık nedeniyle boşanma davası açamazken, öncesinde açılmış ve reddedilmiş boşanma davası olan eşlerin üç yılın sonunda boşanma kararı elde edebilmelerinin adalet duygusuna ve eşitliğe aykırı olduğu ifade edilmektedir⁴⁰.

Öğretide ifade edildiği üzere⁴¹, askerlik, sağlık, iş gibi nedenlerle ayrı yaşamamanın boşanma imkânı vermesini önlemek için öncesinde açılıp reddedilmiş bir boşanma davası koşulu öngörülerek eşlerin evliliği sona erdirmeye iradesinin tereddüte yer vermeyecek şekilde ortaya konması amaçlanmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, fiili ayrılığa dayanan boşanmanın amacı ve hukuki dayanağı ile ilgisi bulunmayan açılmış ve reddedilmiş boşanma davası koşulu yerine, evlilik birliğinin temelinden

³⁶ Namık Yalçinkaya/Şakir Kaleli, *Yeni Boşanma Hukuku C. II*, (3444 sayılı Kanunla Yapılan Değişikliklerle Birlikte İlaveli 2. Bası, Türk Hava Kurumu 1988), 2070; Ahmet M. Kılıçoğlu, *Aile Hukuku*, (5. Bası, Turhan 2020), 115; Akın Ünal, “Fiili Ayrılık Nedeniyle Boşanma”, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (2007)II(1-2), 296.

³⁷ Mustafa Dural/Tufan Ögüz/Mustafa Alper Gümüş, *Türk Özel Hukuku, C. III: Aile Hukuku*, (17. Bası, Filiz 2022), 127; Öztan (n 35) 703; Mehmet Emin Özgül, “Ortak Hayatın Kurulamaması (Fiili Ayrılık) Sebebiyle Boşanma Davası”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (2021)29(3), 2366-2367; Gençcan (n 35) 1073; Yalçinkaya/Kaleli (n 36) 2070. Y. 2. HD. 30.6.2015 T., 93 E., 14013 K.; Y. 2. HD. 24.10.2011 T., 2970 E., 16861 K.

³⁸ Dural/Ögüz/Gümüş (n 37) 127; Özgül (n 37) 2368.

³⁹ Yalçinkaya/Kaleli (n 36) 2070; Özgül (n 37) 2368.

⁴⁰ Yalçinkaya/Kaleli (n 36) 2071; Akın Çakın, *Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Nedeniyle Boşanma*, (Bilge 2007), 82-83; Saibe Oktay Özdemir, “Türk Hukukunda Boşanma Sisteminde Revizyon İhtiyacı”, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni, (2015)35(1), 39; Özgül (n 37) 2357.

⁴¹ Yalçinkaya/Kaleli (n 36) 2071.

sarsıldığını gösteren bir olgu olarak fiili ayrılığın ne kadar süreyle devam etmesi halinde boşanma olanağı sağlayacağına belirlenmesi isabetli bir yaklaşım olacaktır. Yukarıda ayrıntılı olarak ifade edildiği üzere fiili ayrılık birçok hukuk düzeninde evlilik birliğinin temelinden sarsıldığını ortaya koyan objektif ve denetlenebilir bir olgu olarak kabul edilmekte ve boşanma davası açma hakkı veren fiili ayrılığın süresi giderek kısaltılmaktadır.

Türk hukukunda fiili ayrılığa dayanan boşanma davasında, üç yıllık fiili ayrılık süresinin başlangıç tarihi olarak boşanma davasının reddine ilişkin kararın kesinleştiği tarih esas alınmıştır. Eşlerin ortak hayatlarının sona erdiğini her türlü delille ispat edebilme olanağına sahip olduğu dikkate alındığında, kanunda öngörülen süre boyunca ortak yaşamın olmadığı, boşanma davasının reddine ilişkin kararın kesinleşme tarihine ihtiyaç olmadan da ispat edilebilir. Örneğin, farklı konutlarda yaşadıklarını gösteren kira sözleşmesi, elektrik, su faturası abonelikleri fiili ayrı yaşamının ispatında kullanılabilir. Eşler, ayrı konutlarda yaşayacak maddi olanağına sahip olmadığı için ortak konutta yaşadıklarına, ancak evin odalarını paylaştıklarına, yatak odalarının ayrı olduğuna, asgari düzeyde iletişim kurarak aynı evde yaşadıklarına ve ortak hayatlarının olmadığına dair mahkemeye inandırıcı deliller sunabilirler⁴². O halde eşler arasında hem fiili olarak hem de iradi olarak ayrılığın gerçekleştiği tarihin, reddedilmiş boşanma kararının kesinleşmesiyle tespit edilmesine ihtiyaç olmadığı açıktır.

Fiili ayrılığın başlangıç tarihini belirlemek amacıyla öngörülen açılmış ve reddedilmiş boşanma davası koşulu, fiili ayrılığa dayanarak boşanma davası açmak isteyen eşlerin çok uzun süre beklemesi sorununu doğurmaktadır. Bu durum dikkate alınarak TMK'nın ilgili hükmünde yapılacak değişiklikte açılmış ve reddedilmiş boşanma davası koşulu kaldırılmalı ve fiili ayrılık süresi, eşlerin makul bir sürede boşanma kararı elde etmelerine olanak tanıyacak şekilde düzenlenmelidir.

2. Fiili Ayrılık Nedeniyle Boşanma Davası Açılabilmesi İçin Öngörülen Üç Yıllık Süre Koşulu

Fiili ayrılığa dayanan boşanmaya ilişkin tartışma konusu olan bir diğer husus, üç yıllık süre koşuludur. Daha önce açılmış ve reddedilmiş boşanma davasında verilen kararın kesinleşmesine kadar geçen süre ile sonrasındaki üç yıllık fiili ayrılık süresi birlikte hesap edildiğinde, fiili ayrılık nedenine dayanarak boşanmak isteyen eşlerin çok uzun süre beklemek zorunda kalabileceği anlaşılmaktadır. Yargıtay kararına⁴³ konu olan bir boşanma davasında 1993 yılında açılan ve reddedilen boşanma davasının üzerinden on yıl geçmiş, ancak fiili ayrılığa dayanan ikinci boşanma davası, üç yıllık fiili ayrılık süresi tamamlanmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Somut olayda eşler ilk boşanma davasının üzerinden on yıl geçmiş olmasına rağmen boşanma-

⁴² Şahin Şengül (n 3) 305; Gençcan (n 35) 1077. Y. 2. HD. 5.4.2005 T., 4782 E., 5442 K.

⁴³ Y. 2. HD. 14.03.2005 T., 2080 E., 3780 K.

mışlardır. Yargıtay kararına⁴⁴ konu olan başka bir davada, ilk boşanma davası 1997 yılında reddedilmiş ve bu karar 2003 yılında kesinleşmiştir. Fiili ayrılık nedeniyle boşanma davası açılabilmesi için üç yıl daha geçmesi gerektiği düşünüldüğünde, somut olayda eşlerin fiili ayrılık nedenine dayanarak boşanma davası açabilmesi için geçen süre dokuz yılı bulmaktadır.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, fiili ayrılığa dayanan boşanmada, dayanak davada ret kararı verilmesi ve bu kararın kesinleşmesi için geçen süre, ardından üç yıllık fiili ayrılık süresi ve sonrasında TMK'nın 166/IV. maddesine dayanılarak açılan dava sonuçlanıncaya kadar geçen süre, fiilen sona ermiş bir evlilikte ilgililerin boşanma kararı elde edebilmek için makul olmayan bir süre boyunca beklemelerine neden olabilmektedir. Bu nedenle eşler aleyhine ortaya çıkan bu uzun sürecin bertaraf edilmesini sağlamak üzere, eşlerin fiilen ayrı yaşadığı ve ortak hayatı kurma olasılığının bulunmadığı durumlarda fiili ayrılığa dayanan boşanmaya izin verilmesi gerekmektedir.

Öğretide⁴⁵, fiili ayrılık nedeniyle boşanma davası açılabilmesi için kanun koyucunun hem açılmış ve reddedilmiş boşanma davası hem de ret kararının kesinleşmesinden itibaren üç yıl boyunca ortak hayatın kurulamaması koşulunu aradığına dikkate çekilerek, TMK'nın 166/IV. maddesine dayanarak boşanabilmek için eşlerin çok uzun süre beklemek zorunda kaldığı ifade edilmektedir. Sonuç olarak temelinden sarsılmış ve çekilmez hale gelmiş, fiilen sona ermiş evlilikte, eşlerin boşanabilmek için uzun süre beklemek zorunda kalmaları, hayatlarına yön verme ve yeni bir hayat kurma beklentilerini kırmaktadır. Bu nedenle fiili ayrılığa dayanan boşanmada, açılmış ve reddedilmiş boşanma davası koşulu kaldırılarak üç yıllık ayrı yaşama süresinin, TMK'nın 166/III. maddesiyle uyumlu olarak bir yıla ya da hiç olmazsa iki yıla indirildiği bir düzenleme yapılması önerilmektedir. Böylece fiili ayrılığın boşanma nedeni olarak kabul edilmesi amacına uygun bir düzenleme yapılmış olacaktır.

Ayrıca ifade etmek gerekir ki, TMK'nın 166/IV. maddesinde öngörülen üç yıllık fiili ayrılık süresinin kesintisiz devam etmiş olması beklenmektedir. İlgili taraflar üç yıl içinde kısa süreli de olsa barışmak amacıyla bir araya gelmişlerse, barışma gerçekleşmese de, fiili ayrılık nedeniyle boşanma reddedilmektedir⁴⁶. Fiili ayrılığa dayanan bu davanın reddi halinde, eşlerin tekrar fiili ayrılık nedeniyle boşanma davası açabilmeleri için üç yıllık ayrı yaşama koşulunu sağlamış olmaları gerekir. Böyle bir ihtimalde süre daha çok uzamaktadır. Bu durum dikkate alınarak, diğer ülke hukuklarında olduğu gibi, eşlerin kısa süreyle barışmak için bir araya gelmesinin süreyi kesmeyeceği ya da durdurmayacağı kanunda açıkça düzenlenebilir.

⁴⁴ Y. 2. HD. 14. 01.2013 T., 12626 E., 152 K.

⁴⁵ Kılıçoğlu (n 36) 116; Ünal (n 36) 310; Çakın (n 40) 87.

⁴⁶ Şahin Şengül (n 3) 314; Öztan (n 35) 703; Dural/Öğüz/Gümüş (n 37) 127; Çakın (n 40) 86; Akın (n 36) 304; Özgül (n 37) 2361; Gençcan (n 35) 1091.

Öğretide eleştiri konusu olan bir diğer husus, fiili ayrılık süresinin üç yıl olarak öngörölmüş olmasıdır. Yukarıda karşılaştırmalı hukuk kapsamında incelenen ülkelerden İsviçre ve Fransız hukukunda kanun koyucunun fiili ayrı yaşama süresini indirme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. İsviçre'de süre, dört yıldan iki yıla, Fransa'da ise iki yıldan bir yıla indirilmiştir. Türk hukuku bakımından TMK'nın 171. maddesi kapsamında mahkemece ayrılığa hükmedilmesi halinde TMK'nın 166/IV. maddesine nazaran daha kısa sürede boşanma mümkün olabilmektedir. Zira TMK'nın 171. maddesinde hâkimin bir yıldan üç yıla kadar ayrılık kararı verebileceği düzenlendikten sonra 172/II. maddesinde ayrılık süresi sonunda ortak hayat kurulamamışsa, eşlerden her birinin boşanma davası açabileceği öngörölmüştür. Şu halde gerek TMK'nın 166/III. maddesinde öngörülen bir yıllık süreye gerek 171. maddede öngörülen sürelerle de uygun olarak, fiili ayrılığa dayanan boşanmada iki yıllık ayrı yaşama süresinin makul olduğu değerlendirilmektedir⁴⁷.

B. ANAYASA MAHKEMESİNCE İPTAL EDİLEN TÜRK MEDENİ KANUNU'NUN 166/IV. MADDESİNE İLİŞKİN YENİ DÜZENLEME ÖNERİSİ

TMK'nın 166/IV. maddesinde öngörülen boşanma nedeni mutlak bir boşanma nedeni olup anılan hükümde sayılan koşulların gerçekleşmesi halinde evlilik birliğinin temelinden sarsıldığına ilişkin kesin karine geçerlilik kazanır ve hâkim boşanmaya hükmeder. Ancak söz konusu hükümde aranan koşullar, öğreti ve uygulamada uzun süredir eleştiri konusu olmuştur. Son olarak ilgili hükmün Anayasa Mahkemesi tarafından iptalinin ardından yeni bir düzenleme yapılması ihtiyacı gündeme gelmiştir.

Anılan hükümde değişiklik yapılması önerilen koşullardan ilki, üç yıllık fiili ayrılık süresinin başlangıç tarihini belirlemek için kullanılan dayanak dava koşuludur. Bu koşul, eşleri TMK'nın 166/IV. maddesine dayanarak boşanma davası açabilmek ve üç yıllık fiili ayrılık süresinin başlangıç tarihini belirlemek için, reddedileceği kesin olan bir boşanma davası açmaya yönlendirebilmektedir⁴⁸. Esasında fiilen ve iradi olarak ortak yaşama son verildiğinin, mutlaka daha önce açılan boşanma davasında verilen ret kararının kesinleşmesiyle tespit edilmesi gerekmektedir. Eşlerin her türlü delille belirli bir süredir fiilen ayrı yaşadıklarını ispat etmeleri mümkündür. Ayrıca daha önce de ifade edildiği üzere dayanak dava koşulu, fiili ayrılığa dayanarak boşanmak isteyen eşlerin çok uzun süre beklemelerine neden olabilmektedir.

Türk Medeni Kanunu'nun 166/IV. maddesi kapsamında ortak yaşamın kurulamaması nedeniyle evlilik birliğinin temelinden sarsıldığından söz edebilmesi için öngörülen üç yıllık fiili ayrılık süresinin, boşanmayı önemli ölçüde güçleştirdiği ve hiçbir şekilde ortak hayata dönmek istemeyen tarafların makul olmayan süreler

⁴⁷ Hatemi (n 35) 124; Ünlütepe (n 35) 394; Ünal (n 36) 310; Kılıçoğlu (n 36) 116; Yalçınkaya/Kaleli (n 36) 2073; Özgül (n 37) 2364.

⁴⁸ Şahin Şengül (n 3) 394.

boyunca evli kalmaya zorlanması sonucunu doğurduğu gerekçesiyle kısaltılmasının isabetli olacağı değerlendirilmektedir.

Buraya kadar yapılan açıklamalar çerçevesinde, bir taraftan uygulamada ortaya çıkan sorunlara çözüm getirecek diğer taraftan fiili ayrılığın boşanma nedeni olarak kabul edilmesi amacına uygun olacak şekilde TMK'nın 166/IV. maddesinin şu kapsamda kaleme alınması önerilmektedir: *“Eşlerin iki yıldır ayrı yaşıyor olması halinde, evlilik birliğinin aksi ispat edilemez bir şekilde temelinden sarsıldığı kabul edilir ve boşanma konusunda anlaşma aranmaksızın eşlerden birinin boşanmayı talep etmesi üzerine hâkim boşanmaya karar verir. Eşlerin barışmak amacıyla kısa süreli olarak bir araya gelmesi iki yıllık ayrı yaşama süresinin kesilmesi ya da durmasına neden olmaz.”*

SONUÇ

Türk Medeni Kanunu'nun 166/IV. maddesinde düzenlenen fiili ayrılığa dayanan boşanma, kusura dayanmayan, mutlak bir boşanma nedenidir. Fiili ayrılık nedeniyle boşanmaya hükmedilebilmesi için, öncelikle boşanma sebeplerinden herhangi birine dayanılarak açılmış ve reddedilmiş bir dayanak davanın varlığı gerekmektedir. Bu davada verilen ret kararının kesinleşmesinden itibaren geçen üç yıllık sürede eşlerin her ne sebeple olursa olsun ortak hayatı yeniden kuramamış olması halinde, evlilik birliğinin temelinden sarsıldığı kabul edilir. Bu durumda eşlerden birinin boşanmayı talep etmesi üzerine, hâkim boşanmaya hükmeder.

Fiili ayrılığa dayanan boşanma süreci bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kanunda öngörülen şartlar altında ortak hayatın yeniden kurulamadığı hallerde makul olmayan bir süre boyunca eşlerin boşanma kararı elde etmelerine olanak tanınmadığı anlaşılmaktadır. Dayanak davanın ret ile sonuçlanması, ret kararının kesinleşmesi ve sonrasında geçmesi gereken üç yıllık fiili ayrılık süresi toplandığında, fiili ayrı yaşama dayanan boşanma neredeyse on yıl gibi uzun bir sürede mümkün olmaktadır.

Eşlerin her türlü delille belirli bir süredir fiilen ayrı yaşadıklarını ispat etmeleri mümkünken, ortak yaşama son verildiğinin, mutlaka daha önce açılan boşanma davasında verilen ret kararının kesinleşmesiyle tespit edilmesini aramak, boşanma sürecinin uzamasına neden olmaktadır. Öte yandan boşanmanın uzun yıllar sonra gerçekleşebileceği dikkate alındığında kanunda öngörülen üç yıllık fiili ayrılık süresinin kısaltılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Burada fiili ayrılık süresi belirlenirken ne kadarlık bir ayrı yaşama süresinin evliliğin devamının kesin olarak beklenemez olduğunun göstergesi olduğu sorusunun yanıtlanması gerekir. Aile hukukunda esas olanın evlilik birliğinin devamıdır. Bu nedenle kısa bir fiili ayrılık süresinin yerine getirilmesi halinde eşlerden birinin tek taraflı talebiyle boşanmanın mümkün olacağını kabul etmek, aile hukukunda geçerli olan bu prensiple uyumlu olmayacaktır. O halde fiili ayrılık için belirlenecek süre, eşlerin evliliklerinin devamının beklenemez olduğunu değerlendirebilmeleri bakımından yeterli olmalıdır. Öğretide ağırlıklı olarak iki yıllık sürenin yeterli olacağı görüşü hakimdir.

Netice itibariyle, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararının ardından fiili ayrılığa dayanan boşanma nedeni düzenlenirken, eşlerin iki yıldır ayrı yaşıyor olması halinde, evlilik birliğinin aksi ispat edilmez bir şekilde temelinden sarsıldığını kabul eden ve eşlerden birinin boşanmayı talep etmesi üzerine boşanmaya karar verileceğini öngören bir hüküm ihdas edilmesi önerilmektedir. Ayrıca hükümde eşlerin barışmak amacıyla kısa süreli olarak bir araya gelmesinin, iki yıllık ayrı yaşama süresinin kesilmesi ya da durmasına neden olmayacağı da açıkça ifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

Akıntürk T ve Ateş D, *Türk Medeni Hukuku, Aile Hukuku*, 23. bs., İstanbul: Beta Yayıncılık (2021).

Burcuoğlu H, "Alman Hukukunda Yeni Boşanma Sistemi ve Bu Sistem Işığında Türk Boşanma Hukukuna İlişkin Bazı Öneriler", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 48, S. 1-4, (2011) 113-140.

Çakın A, *Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Nedeniyle Boşanma*, Ankara: Bilge Yayınevi (2007).

Dural M, Öğüz T and Gümüş M A, *Türk Özel Hukuku, C. III: Aile Hukuku*, 17. bs, İstanbul: Filiz Kitabevi (2022).

Erdrich R, *Praxishandbuch Familienrecht*, Kleffmann, N., Scholz, H. (Hrsg.), 40. Aufl., München: C.H.Beck (2021).

Fankhauser R, *Familienkommentar (FammKomm) Scheidung, Band I: ZGB*, Schwenzer, I., Fankhauser, R. (Hrsg.), 3. Aufl., Bern: Stämpfli Verlag (2017).

Ferrand F, "Die französische Scheidungsreform (Gesetz Nr. 2004-439 vom 26. Mai 2004 relative au divorce)", *Perspektiven des Familienrechts Festschrift für Dieter Schwab zum 70. Geburtstag*, Gieseking Verlag (2005) 1317-1331.

Füllemann D, *Verschulden und Zerrüttung in rechtsvergleichender Sicht*, Bern: Stämpfli Verlag (1982).

Gençcan ÖU, *Boşanma Hukuku*, 11. bs., Ankara: Yetkin Yayınları (2022).

Hatemi H, *Aile Hukuku*, 8. bs., İstanbul: On İki Levha Yayıncılık (2020).

Hausheer H, "Yeni İsviçre Boşanma Hukuku'nun Önemli Yenilikleri", İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu'nun Alınışının 80. Yılı, Çivi, A., Unkan, D. (Çev.), (2007) 29-52.

Jungo A, *CHK - Handkommentar zum Schweizer Privatrecht, Personen- und Familienrecht - Partnerschaftsgesetz Art. 1-456 ZGB - PartG*, Breitschmid P., Jungo A. (Hrsg.), 3. Aufl., Zürich: Schulthess Verlag (2016).

Kappler A, *Familienrecht (Scheidung, Unterhalt, Verfahren) Kommentar*, Johannsen, K. H., Henrich, D., Althammer, C. (Hrsg.), 7. Aufl. München: C. H.Beck (2020).

Kaesling K, *Nacheheliche Verantwortung in Frankreich und Deutschland: Eine rechtsvergleichende Untersuchung zu Grund und Grenzen zeitgemäßen Unterhalts*, Bern: Stämpfli Verlag (2017).

Kılıçoğlu A M, *Aile Hukuku*, 5. bs., Ankara: Turhan Kitabevi (2020).

Neumann R, *BeckOK BGB*, Wolfgang Hau, W., Poseck R. (Hrsg.), 57. Aufl. München: C. H. Beck (2021).

Oktay Özdemir S, “Türk Hukukunda Boşanma Sisteminde Revizyon İhtiyacı”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 35, S. 1, (2015) 29-46.

Özgül M E, “Ortak Hayatın Kurulamaması (Fiili Ayrılık) Sebebiyle Boşanma Davası”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 29, S. 3, (2021) 2347-2385.

Öztan B, *Aile Hukuku*, 6. bs., Ankara: Turhan Kitabevi (2015).

Schwander I, *ZGB Kommentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch*, Kostiwic, J. K., Wolf, S., Amstutz, M., Fankhauser, R. (Hrsg.), 3. überarbeitete Aufl., Zürich: Orell Füssli (2016).

Schwenzer I and Keller T, “Recent Developments in Swiss Family Law”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 31, S. 1, (2015) 1-28.

Steck D, “Die Praxisentwicklung zu den Scheidungsgründen”, *Die Praxis des Familienrechts*, (2004) 206-228.

Sutter T and Freiburghaus D, *Kommentar zum neuen Scheidungsrecht*, Zürich: Schulthess Verlag (1999).

Şahin Şengül E, *Fiili Ayrılık Nedeniyle Boşanma (TMK m. 166/IV)*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık (2022).

Ünal A, “Fiili Ayrılık Nedeniyle Boşanma”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 1-2, (2007) 291-311.

Ünlütepe M, *Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Sebebine Dayalı Boşanma (TMK m. 166/I-II)*, Ankara: Seçkin Yayıncılık (2019).

Weber A, *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch (MüKoBGB)*, Säcker, F. J., Rixecker, R., Oetker, H., Limperg, B. (Hrsg.), 8. Aufl., München: C. H. Beck (2019).

Yalçınkaya N and Kaleli Ş, *Yeni Boşanma Hukuku C. II*, 3444 sayılı Kanunla Yapılan Değişikliklerle Birlikte İlaveli 2. bs., Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi (1988).

Yücel Ö, *Boşanma Hukukunda Kusur İlkesinden Kusurdan Bağımsızlığa Geçiş*, Ankara: Seçkin Yayıncılık (2023).

